

بررسی حمایت حقوقی از ایده (مطالعه تطبیقی در نظام‌های حقوقی ایران و فرانسه)

سعید محسنی*

دانشیار گروه حقوق دانشکده علوم اداری و اقتصادی دانشگاه فردوسی مشهد

سید محمد مهدی قبولی درافشان

دانشیار گروه حقوق دانشکده علوم اداری و اقتصادی دانشگاه فردوسی مشهد

(تاریخ دریافت: ۱۳۹۴/۲/۲۲ - تاریخ تصویب: ۱۳۹۴/۴/۲۰)

چکیده

ایده نقطه آغازین خلق آثار فکری، و توسعه و پیشرفت علم و فناوری و هنر است. در بسیاری از موارد، پیدایش ایده مستلزم مطالعه و تحمل رنج‌های زیادی است. بنابراین مسئله این است که آیا از نظر حقوقی ایده قابلیت حمایت دارد؟ جستار حاضر با روش توصیفی-تحلیلی و بهره‌گیری از مطالعات تطبیقی در نظام‌های حقوقی ایران و فرانسه، ضمن بررسی این پرسش در عرصه‌های مختلف حقوقی، به این نتیجه دست یافته است که در هر دو نظام حقوقی، ایده صرف به دلیل نبود شکل خارجی به‌عنوان اثر ادبی-هنری، طرح صنعتی، علامت تجاری، نشانه جغرافیایی و نیز نرم‌افزار رایانه‌ای، قابل حمایت نیست. لیکن ایده مربوط به نام تجاری و نیز ایده‌ای که دارای کاربرد صنعتی باشد، می‌تواند با احراز شرایط قانونی، از حمایت قانونی ویژه نام تجاری یا اختراع برخوردار شود. همچنین در صورت وجود شرایط، تعرض به ایده مسئولیت مدنی متجاوز را به دنبال دارد. در حقوق فرانسه حمایت از ایده از راه دعوی رقابت مکارانه امکان‌پذیر است و نیز ایده‌ای که جزئی از محتوای پایگاه داده را تشکیل دهد، مشمول حمایت‌های قانونی خاص است.

واژگان کلیدی

ایده، رقابت مکارانه، مالکیت فکری، مسئولیت مدنی.

۱. مقدمه

از نظر لغوی، ایده دارای معانی متعددی است. در یک معنی، ایده عبارت است از شناخت ذهنی که در اثر فکر نسبت به یک موجود، رابطه، شیء و غیره حاصل می‌شود. در معنای دیگر، ایده عبارت است از هر گونه محتوای اندیشه و هر آنچه که به وسیله فکر گسترش داده شود. همچنین ایده به معنی گسترش اصیل اندیشه دانسته شده است که به ویژه امکان ارائه راه حل برای مسائل مورد بحث را فراهم می‌نماید.^۱ در تعریفی دیگر، ایده عبارت است از آن چیزی که ذهن می‌تواند تصور یا طراحی نماید.^۲ با توجه به تعاریف لغوی یادشده، ایده با اصطلاح «فکر» در علم منطق نیز ارتباط دارد. فکر در اصطلاح علمای منطق عبارت است از مرتب کردن مطالب معلوم برای کشف مطالب مجهول. فکر در واقع مجموع دو حرکت است؛ یکی حرکت از مطلوب به مبادی و دیگری حرکت از مبادی به مطلوب.^۳ به دیگر سخن، وقتی شخصی با امری مجهول روبرو می‌شود، برای کشف آن، نخست از مجهول به سمت معلومات متناسب با آن در ذهن خود حرکت می‌کند و سپس با مرتب کردن آن معلومات، به سمت مجهول رفته، آن را به معلوم تبدیل می‌سازد (مظفر، بی تا، ص ۲۴-۲۵).^۴ در این معنی، فکر یکی از منابع پیدایش ایده است و ایده می‌تواند ماهیت تصور یا تصدیق داشته باشد. البته منبع پیدایش ایده، فقط فکر نیست و همه ایده‌ها از موارد علم حصولی به شمار نمی‌روند، بلکه ممکن است برخی ایده‌ها در نتیجه الهام و اشراق حاصل شده و از موارد علم حضوری باشد. بنابراین ایده مفهومی است که در ذهن شکل می‌گیرد و منبع پیدایش آن فکر یا الهام است. دیگر اینکه ماهیت ایده نیز ممکن است تصور یا تصدیق باشد.

حال مسئله این است که آیا حقوق از ایده‌ها حمایت می‌کند؟ به دیگر سخن، باید دید اگر شخصی بدون رضایت صاحب ایده، از ایده او استفاده نماید یا ایده او را منتشر کند یا به هر طریق نسبت به این ایده اقداماتی انجام دهد که صاحب آن رضایت نداشته باشد، آیا این اقدام یا اقدامات قابل تعقیب است؟ در این میان تعارض میان منافع عمومی و خصوصی اهمیت مسئله را بیشتر نمایان می‌کند. در واقع هر چند در نظر گرفتن حق انحصاری برای دارنده ایده به دلیل اینکه ایده از احساس یا هوش او نشئت گرفته و متحمل زحماتی در این خصوص شده است، منافع خصوصی وی را تأمین می‌کند، لیکن این حق انحصاری در مواردی مانع تأمین مصالح عمومی از جمله ضرورت توسعه علم و فناوری خواهد بود. همین امر موجب می‌شود که داوری درباره قابلیت حمایت کردن یا نکردن از ایده نیازمند تأمل بیشتر باشد. اهمیت این

1. <http://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/id%C3%A9/41403>

2. <http://www.cnrtl.fr/definition/idee>

۳. «الفکر حركة الى المبادی و من المبادی الى المراد»، (نقل از مظفری، ۱۳۶۹، ص ۲۸).

۴. برای ملاحظه تفصیلی تعریف فکر، رک. هادوی تهرانی، ۱۳۶۹، ص ۸۵-۱۰۶.

مسئله با توجه به گسترش فضاهاى مجازى از طريق اينترنت و ديگر راه‌هاى ارتباط الكترونيك و امكان افشاي سريع ايده‌ها، افزايش يافته است. البته اين مقاله در مقام بيان اصل حمايت از ايده بوده، در پي بررسى اقتضائات خاص محيط الكترونيك در اين زمينه نيست. در هرحال با توجه به اينكه ادبيات حقوقى ايران در اين زمينه غناى كافى ندارد و با عنايت به اينكه در حقوق فرانسه به‌عنوان يكي از نظام‌هاى پيشرو در حوزه مالكيته فكري، مسئله حمايت كردن يا نكردن از ايده از ديرباز در دكترين حقوقى اين كشور بررسى شده، طبيعى است مطالعه تطبيقى مسئله در اين دو نظام حقوقى كه داراى قرابت‌هاىي نيز مي‌باشند، مي‌تواند زواياى مختلف و پنهان بحث را در نظام حقوقى ايران مشخص تر كند. از اين رو، اين جستار در صدد است قلمرو حمايت از ايده را با رويكردى تطبيقى در دو نظام حقوقى ايران و فرانسه مطالعه نمايد. در اين راستا با توجه به اينكه ايده محصول فكر، اندیشه و احساس فرد است، بررسى امكان حمايت از آن از طريق حقوق مالكيته فكري شايسته است. افزون بر اين، لازم است امكان حمايت از ايده به‌وسيله ساير شيوه‌هاى حمايت، از قبيل دعوى رقايت مكارانه، قواعد عام مسئوليت مدنى و نيز برخى حمايت‌هاى ويژه قانونى بررسى شود.

۲. بررسى حمايت از ايده از راه مالكيته‌هاى فكري

مالكيته‌هاى فكري به دو شاخه مهم حقوق ادبى - هنرى و مالكيته‌هاى صنعتى تقسيم مي‌شوند. بنابر اين، شايسته است حمايت از ايده از طريق حقوق ادبى - هنرى و مالكيته‌هاى صنعتى، جداگانه بررسى شود.

۲.۱. مالكيته‌هاى ادبى - هنرى

اگر ايده در قالب شكل مادى تبلور خارجى يابد، ترديدى در قابليت حمايت از اثر (البته به شرط وجود ساير شرايط) وجود ندارد. ليكن حمايت از ايده صرف (بدون اينكه تبلور خارجى پيدا كرده باشد) از راه حقوق ادبى - هنرى با اين مشكل روبروست كه به‌طور معمول لزوم تبلور خارجى، شرط حمايت از آثار ادبى - هنرى است.

درخصوص لزوم شكل براى حمايت از اثر ادبى و هنرى، توجه‌هاى مختلفى ارائه شده است. از سويى گفته شده كه اثر بيانگر احساس و هوش انسان است، بنابر اين ضرورى است به‌وسيله يك شكل محسوس بيان گردد (Pollaud-Dulian, 2005, p 83, n° 105). به ديگر سخن بيان احساس و هوش نيازمند زباني است كه گوياي آن بوده، آن را نمايان سازد. از سوي ديگر، شرط تبلور خارجى اثر با شرط اصالت به‌عنوان يكي از شرايط حمايت از آثار ادبى - هنرى ارتباط مستقيم دارد. در واقع از اين نظر از آثار ادبى - هنرى حمايت مي‌شود كه آفرينش و خلق

اثر متضمن بیان شخصیت پدیدآورنده است. طبیعی است اثری می‌تواند چنین خصیصه‌ای داشته باشد که دارای اصالت باشد. از این رو، همان‌گونه که در آثار حقوق‌دانان ایران (صفایی، ۱۳۸۶، ص ۷۳؛ صفایی، ۱۳۸۷، ج ۱، اشخاص و اموال، ص ۲۳۰؛ زرکلام، ۱۳۸۸، ص ۴۵؛ میرحسینی، ۱۳۸۴، ص ۲۴۱؛ امامی، ۱۳۸۶، ص ۹۳) و فرانسه (Pollaud-Dulian, 2005, p. 98-99, n° 12; Colombet, 1976, p. 27, n° 29;) (Malaurie et Aynès, 2005, p. 73-74; Cornu, 1992, p. 566 v. original, sens 2 et originalité) مشاهده می‌شود، تردیدی در لزوم چنین شرطی وجود ندارد. حال باید توجه داشت هنگامی که سخن از اصالت اثر است، اصالت شکل اثر دارای اهمیت بوده، نباید اصالت را در ماهیت اثر جست. در همین راستا، از قرن هجدهم این تحلیل ارائه گردیده که ایده‌های مطرح‌شده در کتاب، متفاوت با شکل اثر است. در واقع در خصوص ایده‌ها، هر خواننده‌ای می‌تواند آن را دریابد و یا با فکر و تأمل به آن دست یابد، اما شکل اثر از سوی پدیدآورنده ایجاد می‌شود و متعلق و مختص اوست و دیگران نمی‌توانند از آن بهره‌برداری کنند. بنابراین از آنجا که اصالت به‌عنوان شرط حمایت از آثار ادبی و هنری، مربوط به شکل است، ایده‌ها که به‌خودی خود قابلیت داشتن این شرط را ندارند، از راه حقوق ادبی- هنری قابل حمایت نیستند (Pollaud-Dulian, 2005, p. 83, n° 106).

با وجود مطالب پیش‌گفته، در هنرهای معاصر (هنرهای مفهومی) ادعا شده است که ایده‌ها باید صرف نظر از نحوه اجرا، مانند یک اثر حمایت شوند. همین امر برخی حقوق‌دانان را بر آن داشته است که تفکیک میان ایده‌ها و شکل بیان را امری تصنعی به‌شمار آورند. این ادعا به این شکل مطرح شده است که بسیاری از هنرهای معاصر در ایده‌ها تجلی می‌یابند و اجرای اثر از سوی شخص پدیدآورنده هیچ اهمیتی ندارد (ر.ک. زرکلام، ۱۳۸۸، ص ۵۱-۵۲). البته در حال حاضر، این نظر در نظام‌های حقوقی ایران و فرانسه پذیرفته نیست.

در توجیه نداشتن امکان انحصار و اختصاص ایده‌ها به شخص یا اشخاص معین، به حق عموم نسبت به اطلاعات و حق آموزش و آزادی آفرینش نیز استدلال شده است (Pollaud-Dulian, 2005, p. 84, n° 106). در واقع با عنایت به حق عموم نسبت به اطلاعات و آموزش، اصول و نظریه‌های علمی قابل اختصاص نیستند، زیرا این اصول و نظریه‌ها باید امکان توسعه سایر تحقیقات علمی را فراهم نموده، در خدمت پیشرفت علم و دانش و حتی صنعت باشند. همان‌گونه که پوئی^۱ بیان داشته است، ایده‌ها سرمایه مشترکی را تشکیل می‌دهند که به‌طور ابدی و جاودانه به همگان تعلق دارد. به دیگر سخن، این سرمایه گنجی است که با استفاده از آن افزون می‌شود. به اعتقاد این حقوق‌دان، قانون فقط از چیزی که مهر فردگرایی پدیدآورنده را دربر دارد، حمایت می‌کند (Pollaud-Dulian, 2005, p. 87, n° 110). به تعبیر برخی از حقوق‌دانان فرانسه (chercheurs de l'ERCIM, 2004, p. 79)، ایده متعلق به سرمایه مشترکی است

که در اختیار همگان هست و باید باقی بماند و به اعتقاد برخی دیگر (Colombet, 1976, p. 21,) (n° 22; chercheurs de l'ERCIM, 2004, p. 79) اگر صرف افکار، قابل اختصاص به شخص خاص و در نتیجه قابل حمایت باشد، همه آفرینش‌ها با موانعی روبرو می‌شود و موجب بسته شدن باب هرگونه پیشرفت فرهنگی یا صنعتی خواهد شد. به اعتقاد وی (کلمب، ۱۳۸۵، ص ۲۸)، اگر افکار از حمایت برخوردار باشند و کسب اجازه از اندیشمندان لازم باشد، هر گزارشی در زمینه‌های علمی نیازمند اجازه دانشمندانی خواهد بود که بر اساس اندیشه‌های ایشان کشفیات علمی تحقق یافته است.

با توجه به مطالب پیش‌گفته، ایده‌های ادبی و هنری، سیاسی، تجاری، تزیینی و تبلیغاتی، نظریه‌های علمی، وقایع تاریخی، اکتشافات، اطلاعات، دکترین‌های سیاسی، وجوه فرهنگ عامه (فولکلور)، سنت‌ها و مراسم، روش‌های علمی و فنی و تجاری و نیز سبک‌ها تحت پوشش حقوق ادبی و هنری نیستند. در واقع موارد یادشده قابل اختصاص نبوده، بلکه سرمایه مشترکی را تشکیل می‌دهند که در اختیار همگان قرار دارد (Pollaud-Dulian, 2005, p. 84, n° 106) و همان‌گونه که یکی از استادان بزرگ حقوق فرانسه (Desbois, 1966, p. 23, n° 19) بیان داشته است و دکترین و رویه قضایی آن کشور پذیرفته‌اند (Pollaud-Dulian, 2005, p. 86, n° 109)، «ایده‌ها مسیر آزاد هستند». گفتنی است اگر ایده‌ها بیانگر یا برگرفته از نبوغ شخص باشد، تأثیری در مسئله نداشته، حکم موضوع را تغییر نمی‌دهد.

با وجود این مطالب، دلایلی نیز برای توجیه حمایت از ایده‌ها ابراز شده است. از سویی ادعا شده که برخی ایده‌ها محصول کار و تلاش زمان‌بر هستند و حمایت نکردن از آنها به منزله تنبیه و مجازات ارائه‌دهنده ایده است. از سوی دیگر، خلق اثر فکری از سه مرحله ایده، انشا و بیان تشکیل شده و در مرحله انشا می‌توان گفت که ایده شکل مادی پیدا کرده است؛ ضمن اینکه زحمت اصلی را دارنده ایده متحمل شده است. بنابراین باید از ایده (پس از انشا و قبل از بیان) حمایت شود. به علاوه هدف اصلی حقوق ادبی-هنری تشویق، ترویج و انتشار دانش و فناوری است. توجه به این هدف، حمایت از ایده‌ها را ایجاب می‌کند. در غیر این صورت، افراد از شیوه‌های مختلف از جمله انعقاد قراردادهای عدم افشا مانع ترویج علم و دانش می‌شوند (انصاری، ۱۳۸۷، ص ۷۱-۷۲).

مسئله حمایت کردن یا نکردن از ایده‌های صرف مورد توجه برخی از اسناد بین‌المللی بوده است. در این راستا کنوانسیون برن در بند دو ماده دو به کشورهای عضو اتحادیه اجازه می‌دهد که برای حمایت از آثار ادبی-هنری یا گروه‌های ویژه‌ای از آن، تبلور خارجی و داشتن پایگاه مادی را شرط نمایند. بند دو ماده نه تریپس نیز حمایت حقوق ادبی-هنری را شامل تجلی‌ها و

1. "Les idées ... sont de libre parcours."

نمودهای عینی^۱ دانسته و به صراحت مواردی همچون افکار^۲ صرف، رویه‌ها^۳، روش‌های اجرایی^۴ و مفاهیم ریاضی^۵ را از شمول حمایت خارج کرده است. معاهده حقوق ادبی- هنری سازمان جهانی مالکیت معنوی^۶ مصوب ۱۹۹۶م نیز در ماده دو خود، حکم یادشده در بند دو ماده نه تریپس را تکرار نموده است.

در متون قانونی فرانسه، قانون ۱۱ مارس ۱۹۵۷ درباره مالکیت ادبی- هنری تصریحی به این شرط ندارد، ولی رویه قضایی و دکترین فرانسه از این قانون شرط یادشده را استنباط کرده‌اند. ماده دو این قانون، مقررات حمایتی خود را ناظر به حقوق پدیدآورندگان همه آثار فکری قرار می‌داد و نوع، شکل تجلی و بیان اثر، و شایستگی و هدف آن اهمیتی نداشت (cf. Colombet, 1976, p 21, n° 22). قانون فعلی مالکیت فکری فرانسه نیز همچون قانون سابق حاوی حکم صریحی در این خصوص نیست. لیکن برخی از حقوق‌دانان فرانسه (pollaud-dulian, 2005, p. 82-83, n° 104) با توجه به مواد L111-1، L113-7 و L113-8، اثر فکری حمایت‌شده از سوی قانون را خود افکار و اندیشه‌ها ندانسته، بلکه شکل حاصل از آفرینش فکری پدیدآورنده دانسته‌اند. برخی دیگر (Les chercheurs de l'ERCIM, 2004, p. 79) از مفهوم مخالف ماده L112-1 قانون یادشده همین نتیجه را استنباط نموده‌اند. همان‌طور که برخی از حقوق‌دانان فرانسه (کلمبه، ۱۳۸۵، ص ۲۸-۲۹) بیان داشته‌اند، عدم تصریح متون قانونی به غیرقابل حمایت بودن افکار، دلیل بر حمایت از آن‌ها نیست، بلکه در مواردی که به دنبال کلمه اثر، توصیفی به کار رفته که ضرورت شکل ابراز را نشان می‌دهد، کافی است.

شرط لزوم تجلی خارجی اثر به صراحت در متون قانونی ایران پیش‌بینی نشده است. لیکن از مواد یک و دو قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان، ضرورت این شرط قابل استنباط است (در تأیید این نظر، ر.ک. صفایی، ۱۳۸۶، ص ۷۲؛ همچنین ر.ک. جعفری لنگرودی، ۱۳۸۰، ص ۱۶۷-۱۶۸). زیرا ماده یک در مقام بیان تعریف اثر، مقرر نموده که «از نظر این قانون ... به آنچه از راه دانش یا هنر و یا ابتکار آنان [پدیدآورندگان] پدید می‌آید بدون در نظر گرفتن سلیقه یا روشی که در بیان و یا ظهور و با ایجاد آن به کار رفته، اثر اطلاق می‌شود». همان‌گونه که برخی از حقوق‌دانان (زرکلام، ۱۳۸۷، ص ۳۱؛ انصاری، ۱۳۸۷، ص ۷۳-۷۴؛ انصاری، ۱۳۸۶، ص ۱۴۷) از سیاق این ماده استنباط نموده‌اند، به کارگیری تعابیری همچون «پدیدآمدن»، «بیان»، «ظهور» و «ایجاد» بیانگر این است که تا اثر نمود خارجی پیدا نکرده، قابل حمایت نیست. دیگر اینکه ماده سه قانون ترجمه

-
1. Les expressions
 2. Les idées
 3. Les procédures
 4. Les méthodes de fonctionnement
 5. Les concepts mathématiques
 6. WIPO Copyright Treaty (WCT)

و تکثیر کتب و نشریات و آثار صوتی نیز بر این مطلب دلالت دارد. به موجب ماده اخیر، نسخه‌برداری، ضبط یا تکثیر آثار صوتی‌ای ممنوع اعلام شده است که بر روی صفحه یا نوار یا هر وسیله دیگری ضبط شده باشد. گذشته از مواد یادشده که شرط تبلور خارجی اثر به صراحت در آن‌ها پیش‌بینی نشده، تبصره دو ماده دو آیین‌نامه اجرایی مواد ۲ و ۱۷ قانون حمایت از حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ای که در سال ۱۳۸۳ ش به تصویب هیئت وزیران رسیده، به صراحت خلق عملیات نرم‌افزاری در ذهن را از شمول نرم‌افزار خارج و غیرقابل حمایت اعلام نموده است.

البته با وجود اهمیت شکل، نوع و شیوه ابراز مهم نیست (مغیب، ۲۰۰۸، ص ۲۹). در نظام حقوقی فرانسه، ماده ۱-۱۱۱۲ قانون مالکیت فکری فرانسه ۱۹۹۲ بر اهمیت نداشتن نوع، شکل ظهور، شایستگی، کیفیت و هدف آفرینش اثر تصریح کرده است. ملاحظه ماده ۲-۱۱۱۲ قانون یادشده که در چهارده بند مصادیق متنوع و دارای اشکال مختلف را در زمره آثار مورد حمایت ذکر نموده است، نیز مؤید این امر است.

در همین راستا، همان‌گونه که برخی از حقوق‌دانان فرانسوی (Pollaud-Dulian, 2005, p. 105, n° 83) معتقدند، از سویی داشتن یا نداشتن قابلیت فهم مستقیم زبانی که بیانگر اثر است، اهمیت ندارد. بنابراین اینکه زبان اثر بلافاصله قابل فهم باشد یا اینکه شکل بیان همچون زبان نرم‌افزار، نت‌های موسیقی یا زبان بریل، رمزآلود بوده و فهم آن دشوار باشد، مهم نیست. از سوی دیگر داشتن یا نداشتن ثبات شکلی که در بردارنده و تجلی‌بخش اثر است، اهمیت ندارد. به همین دلیل به همان اندازه که آثار ماندگار همچون رمان‌های منتشرشده در قالب نوشته یا مجسمه‌های تراشیده‌شده از سنگ قابل حمایت هستند، آثار ناپایدار مانند طرح‌های کشیده‌شده بر شن یا مجسمه‌های تراشیده‌شده در یخ یا نمایش‌های زنده ضبط‌نشده (مانند پانتومیم) و کلیه آثار شفاهی قابل حمایت‌اند. البته آنچه گفته شد از بعد ثبوتی و تعلق حمایت به آثار است و نافی اختلاف آثار پیش‌گفته از نظر مسائل اثباتی نیست. بدیهی است آثار ماندگار از امکان و ابزار اثباتی بیشتری نسبت به آثاری که در قالب شکلی گذرا تجسم یافته‌اند، برخوردار هستند. همچنین داشتن یا نداشتن ثبات شکل ابراز اثر می‌تواند در مدت حمایت تأثیرگذار باشد. در واقع آثاری که به دلیل شکل بیان و اظهار خود دوامی ندارند و باقی نمی‌مانند، با از بین رفتن اثر، حمایت از راه حقوق مالکیت‌های ادبی و هنری را نیز از دست می‌دهند. به دیگر سخن، حمایت از اثر، فرع بر بقای اثر است و تا اثری وجود نداشته باشد، حمایت از آن بی‌معناست.

در حقوق ایران نیز با وجود ضرورت تجلی و ظهور و بروز خارجی برای حمایت از اثر، روشی که در بیان یا ظهور یا ایجاد اثر به کار گرفته می‌شود، دارای اهمیت نبوده، می‌تواند

گوناگون و دارای مصادیق متنوعی باشد. قوانین متعددی^۱ که در صدد حمایت از آثار ادبی و هنری است، به بیان گونه‌های مختلف شکل‌گیری این آثار پرداخته و بعضاً این مسئله را تصریح نموده است. تعدد اشکال و تنوع قالب‌های ظهور و بروز آثار در عرصه مالکیت فکری، در بند یک ماده دو کنوانسیون برن نیز به چشم می‌خورد.

حال که معلوم شد شکل اثر مشمول حمایت است و از ایده‌های صرفاً حمایت نمی‌شود، باید توجه داشت که اجرای اصل عدم حمایت از ایده همیشه ساده نیست. پیش‌نیاز اجرای این اصل، شناسایی ایده‌های صرفاً از شکل‌هایی است که به ایده‌ها داده شده است. این درحالی است که گاهی تفکیک میان مرحله ایده و مرحله شکل دادن دشوار است؛ به‌ویژه اینکه اگر اثر کامل نشده و به شکل ناقص تبلور یافته باشد، بر اساس ماده ۲-۱۱۱ L. قانون مالکیت فکری فرانسه قابل حمایت است. به‌موجب این ماده، «اثر به صرف تحقق ایده پدیدآورنده - حتی به صورت ناقص - و مستقل از هرگونه افشای عمومی آن، آفریده شده فرض می‌گردد». طبیعی است شکل ناقص نسبت به شکل کامل، به ایده نزدیک‌تر است و این واقعیت، تفکیک میان شکل قابل حمایت و ایده را که غیرقابل حمایت است، دشوار می‌سازد (Pollaud-Dulian, 2005, p. 87, n° 111).

با توجه به مطالب پیش‌گفته و با عنایت به تفکیک میان ایده و شکل اثر، در مواردی که از ایده منعکس در یک اثر ادبی - هنری استفاده شود، به‌نحوی که شکل اصیل و مشمول حمایت مصون از تعرض باقی بماند، نقض حقوق ادبی - هنری رخ نداده است. رویه قضایی فرانسه از قرن نوزدهم در پرونده‌های متعدد با توجه به همین ملاحظه، حمایت از افکار را نفی کرده است. برای نمونه در یکی از آرا، یک شیوه حسابداری را که ماهیتاً جزء افکار و ایده‌ها به‌شمار آمده بود، از راه حقوق ادبی - هنری شایسته حمایت ندانست (Colombet, 1976, p. 21, n° 22). البته در برخی موارد آرای برخلاف این برداشت مشاهده می‌شود که مورد انتقاد شدید قرار گرفته است و امروزه گرایش نسبت به آن وجود ندارد؛ به‌ویژه اینکه در پی آرای یادشده، دیوان عالی کشور فرانسه طی رأیی به تاریخ ۲۹ نوامبر ۱۹۶۰^۲، به‌صراحت اظهار نموده که یک

۱. در این خصوص ر.ک. مواد یک و دو قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان مصوب ۱۳۴۸ش، مواد یک و سه قانون ترجمه و تکثیر کتب و نشریات و آثار صوتی مصوب ۱۳۵۲ش، ماده ۱۶۰ قانون برنامه سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی کشور مصوب ۱۳۷۹/۱/۱۷، ماده یک قانون حمایت از حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ای ۱۳۷۹ش و ماده ۶۲ قانون تجارت الکترونیکی ۱۳۸۲ش.

۲. موضوع اختلاف در این رأی اثری در خصوص آموزش موسیقی بوده که از روش‌های استعاری و شخصیت‌پردازی‌های مجازی همچون استفاده از شخصیت‌هایی مانند پری‌ها و کوتوله‌ها و غیره، با ایجاد هیجان در کودکان، در صدد آموزش ایشان بوده است. خواهان دعوی مدعی بوده که اثر یادشده از ایده‌های وی الهام گرفته است. برای ملاحظه این رأی مهم و مؤثر، ر.ک. Les chercheurs de l'ERCIM, 2004, p. 75-76.

Colombet, 1976, p.) فکر یا شیوه آموزش به‌خودی خود قابل اختصاص به شخص معین نیست (Desbois, 1966, p. 20-22, n° 18-19; chercheurs de l'ERCIM, 2004, p. 79). به همین ترتیب، بر اساس یک پرونده قضایی، شخصی زندگی هنرمندی با نام Toscanini را به‌عنوان واقعه‌ای تاریخی موضوع داستانی کوتاه قرار داده بود و در پی آن یک سناریونویس از قسمتی از زندگی این شخص استفاده کرده است. دادگاه شهرستان پاریس به تاریخ ۷ مارس ۱۹۹۰ چنین تصمیم گرفت که «یک واقعه تاریخی که به عموم تعلق دارد و به همین دلیل قابل اختصاص نیست، نمی‌تواند به‌وسیله نویسنده یک داستان به‌عنوان یک عنصر قابل حمایت مورد استناد قرار گیرد». بنابراین قسمتی از زندگی Toscanini در برزیل به‌عنوان واقعه‌ای تاریخی می‌تواند از سوی سناریونویس استفاده شود؛ هرچند که واقعه یادشده از سوی پدیدآورنده دیگری برای نخستین بار موضوع داستانی کوتاه قرار گرفته باشد (Pollaud-Dulian, 2005, p. 87, n° 110). دیوان عالی کشور فرانسه در ۱۷ ژوئن ۲۰۰۳ نیز در رأی به‌صراحت مقرر داشته است که «مالکیت ادبی و هنری، افکار را مورد حمایت قرار نمی‌دهد بلکه فقط شکل اصیلی را که به‌موجب آن افکار مزبور تجلی یافته‌اند، حمایت می‌کند» (Pollaud-dulian, 2005, p. 84, n° 105, référence 1).

۲.۲. مالکیت‌های صنعتی

برخی از نویسندگان حقوق فرانسه (Pollaud-Dulian, 2005, p. 85, n° 107) و حقوق ایران (امامی، ۱۳۹۰، ص ۴۱۶) اظهار داشته‌اند که ایده‌ها از راه مالکیت‌های صنعتی نیز حمایت نمی‌شوند. برای بررسی این ادعا باید توجه داشت که مالکیت‌های صنعتی دارای انواع مختلف است. از مهم‌ترین انواع مالکیت‌ها می‌توان از اختراع، طرح صنعتی، نام و علامت تجاری و نشانه‌های جغرافیایی نام برد. در خصوص ارتباط این مفاهیم با ایده باید گفت که شامل نشدن عنوان طرح صنعتی، علامت تجاری و نشانه‌های جغرافیایی بر ایده روشن است. حمایت نکردن از ایده در قالب طرح صنعتی از توجه به تعریف طرح صنعتی نمایان می‌شود. به‌موجب ماده ۲۰ قانون ثبت اختراعات، طرح‌های صنعتی و علائم تجاری «... هرگونه ترکیب خطوط یا رنگ‌ها و هرگونه شکل سه‌بعدی با خطوط، رنگ‌ها و یا بدون آن، به‌گونه‌ای که ترکیب یا شکل یک فرآورده صنعتی یا محصولی از صنایع دستی را تغییر دهد، طرح صنعتی است...». بنابراین برای تحقق طرح صنعتی، صرف ایده کافی نیست، بلکه مهم وجود اشکال دوبعدی یا سه‌بعدی است و عنوان طرح صنعتی بر ایده صرف، صادق نیست. در حقوق فرانسه نیز حمایت از ایده از راه طرح صنعتی منتفی است (chercheurs de l'ERCIM, 2004, p. 79)، زیرا برگرفته از ماده L.551-1 قانون مالکیت فکری فرانسه، فقط آنچه دارای شکلی عینی و آشکار

باشد، در قالب طرح صنعتی جای می‌گیرد. این نظر به سرعت حمایت رویه قضایی را به خود جلب کرد (chercheurs de l'ERCIM, 2004, p. 79).

در تعریف علامت تجاری نیز برابر بند الف ماده ۳۰ قانون ثبت اختراعات، طرح‌های صنعتی و علائم تجاری، «علامت یعنی هر نشان قابل رؤیتی که بتواند کالاها یا خدمات اشخاص حقیقی یا حقوقی را از هم متمایز سازد». طبیعی است با توجه به اینکه در این تعریف از نشان قابل رؤیت سخن به میان آمده، نمی‌تواند بر ایده‌ها و افکار صرف که بدون شکل است، صدق نماید. حتی اگر قانون‌گذار بر مسئله رؤیت تأکید نکند و علائمی همچون بوها و صداها را قابل حمایت از راه مالکیت صنعتی بداند، باز هم نمی‌توان از ایده در قالب علامت تجاری حمایت نمود. زیرا ایده اساساً قابل لمس با حواس پنج‌گانه نیست.

در خصوص نشانه‌های جغرافیایی نیز با توجه به اینکه نشانه بیانگر نوعی تبلور عینی است، قلمرو متفاوتی با ایده دارد. همچنین برابر بند الف ماده ۱ قانون حمایت از نشانه‌های جغرافیایی، نشانه جغرافیایی «مبدأ کالایی را به قلمرو، منطقه یا ناحیه‌ای از کشور منتسب می‌سازد...»؛ در واقع نشانه جغرافیایی گزارشگر عینی واقعیتی خارجی است، در حالی که ایده چنین نیست.

در خصوص حمایت از ایده در قالب نام تجاری و اختراع باید گفت که مسئله نیازمند تأمل بیشتری است. بر اساس بند ج ماده ۳۰ قانون ثبت اختراعات، طرح‌های صنعتی و علائم تجاری، نام تجاری عبارت است از «اسم یا عنوانی که معرف و مشخص‌کننده شخص حقیقی یا حقوقی باشد». حال پرسش این است که آیا ایده‌ای که به موجب آن نامی تجاری برای محصولات یا خدمات طراحی می‌شود، می‌تواند با رعایت شرایط مربوط به نام تجاری از حمایت‌های ویژه آن برخوردار شود؟ به دیگر سخن، چه منعی دارد که مفهوم ایده و نام تجاری بر موضوع واحد اطلاق گردد؟ به نظر می‌رسد که حمایت از ایده در قالب نام تجاری با منعی روبرو نیست. البته تحقق شرایط قانونی حمایت از نام تجاری ضروری است. در این میان، علاوه بر لزوم ثبت، بر اساس تعریف قانونی نام تجاری، وجود شخصی حقیقی یا حقوقی که نام تجاری به وی تعلق یابد نیز لازم است؛ بنابراین ایده نامی تجاری که مثلاً در یک رمان خیالی مطرح شده است، نمی‌تواند به عنوان نام تجاری حمایت شود.

در خصوص حمایت از ایده‌ها در قالب حق اختراع، با توجه به متون قانونی، باید گفت که نظریه‌های علمی، روش‌های ریاضی و فعالیت‌های ذهنی و اجتماعی مشمول عنوان اختراع قرار نگرفته‌اند. در این راستا، ماده ۴ قانون ثبت اختراعات، طرح‌های صنعتی و علائم تجاری ایران مصوب ۱۳۸۶ ش مقرر نموده که «موارد زیر از حیطه حمایت از اختراع خارج است: الف- کشفیات، نظریه‌های علمی، روش‌های ریاضی و آثار هنری. ب- طرح‌ها و قواعد یا روش‌های

انجام کار تجاری و سایر فعالیت‌های ذهنی و اجتماعی. ج- روش‌های تشخیص و معالجه بیماری‌های انسان یا حیوان. این بند شامل فرآورده‌های منطبق با تعریف اختراع و مورد استفاده در روش‌های مزبور نمی‌شود. د- منابع ژنتیک و اجزاء ژنتیک تشکیل‌دهنده آن‌ها و همچنین فرایندهای بیولوژیک تولید آن‌ها. ...».

در حقوق فرانسه نیز برگرفته از ماده ۱۵-۶۱۱ L. قانون مالکیت فکری فرانسه، امور انتزاعی به‌ویژه اکتشافات، نظریه‌های علمی، روش‌های ریاضی، اصول و روش‌های اجرای فعالیت‌های فکری در زمینه بازی یا در قلمرو فعالیت‌های اقتصادی، از دایره اختراعات خارج است (Pollaud-Dulian, 2005, p. 85, n° 107). به‌موجب بند ۲ ماده ۱۰-۶۱۱ L. قانون یادشده نیز کشفیات، نظریه‌های علمی، روش‌های ریاضی، آفرینه‌های تزئینی، طرح‌ها، اصول و روش‌ها در عرصه فعالیت‌های فکری در زمینه بازی یا در زمینه فعالیت‌های اقتصادی یا برنامه‌های رایانه‌ای و شیوه‌های ارائه اطلاعات از قلمرو اختراع قابل حمایت خارج دانسته شده است. برخی از حقوق‌دانان ایران (امامی، ۱۳۹۰، ص ۴۱۶) نیز با اقتباس از ماده ۱۰-۶۱۱ L. قانون مالکیت فکری فرانسه این موارد را از شمول اختراع خارج دانسته‌اند.

در خصوص توجیه خروج استثناهای یادشده از قلمرو حقوق اختراعات، به‌اعتقاد برخی از حقوق‌دانان فرانسه (Chavanne, Azéma et Galloux, 2006, p. 109, n° 183)، این استثناها که البته قابل توقیف هم نیستند، دارای ویژگی انتزاعی بوده، در نتیجه قابلیت شناخته‌شدن به‌عنوان اختراع را ندارند. همچنین دو دلیل عملی نیز توجیه‌گر عدم قابلیت حمایت یادشده است: اولاً اختراع حق انحصاری بهره‌برداری اعطا می‌کند، در حالی که اکتشاف یک اصل علمی است که قابلیت بهره‌برداری ندارد و از قواعد اختراع بهره‌مند نیست؛ دوم اینکه حمایت از این موارد در قالب اختراع باعث بسته شدن باب پژوهش می‌شود.

افزون بر ایده‌های پیش‌گفته که بنا به مصالح و به تشخیص قانون‌گذار از قلمرو حمایت اختراعات خارج شده، در سایر موارد برای حمایت از ایده در قالب اختراع و بررسی صحت و سقم اطلاق اختراع بر ایده، توجه به مفهوم اختراع بایسته است. در قوانین بسیاری از کشورها تعریفی از اختراع به‌میان نیامده (میرحسینی، ۱۳۸۷، ص ۲۱)، ولی به‌موجب ماده ۱ قانون ثبت اختراعات، طرح‌های صنعتی و علائم تجاری مصوب ۱۳۸۶ ش، «اختراع نتیجه فکر فرد یا افراد است که برای اولین بار فرآیند یا فرآورده‌ای خاص را ارائه می‌کند و مشکلی را در یک حرفه، فن، فناوری، صنعت و مانند آن‌ها حل می‌نماید». با توجه به این تعریف، فقط ایده‌هایی که دارای ویژگی‌های یادشده در این ماده باشند، به‌عنوان اختراع قابل حمایت خواهند بود.

تعریف ارائه‌شده از اختراع در قانون نمونه سازمان جهانی مالکیت معنوی نیز مؤید این نظر است. اختراع در این سند «ایده‌ای» دانسته شده است که در عمل راه حلی را برای یک مشکل

خاص در زمینه تکنولوژی ارائه می‌دهد.^۱ این متن، اختراع را به ایده تعریف کرده است. البته هر ایده‌ای مشمول این تعریف نیست، بلکه ایده‌ای وصف اختراع را به خود می‌گیرد که در عمل برای یک مشکل خاص در زمینه تکنولوژی راه حلی ارائه دهد.

بنابراین اگر ایده دارای کاربرد صنعتی باشد، می‌تواند تحت عنوان اختراع قرار گرفته، از این راه حمایت شود. گفتنی است که برخی از ایده‌ها به‌صراحت در متون قانونی از شمول اختراع خارج شده‌اند. برخی از حقوق‌دانان فرانسوی (Chavanne, Azéma et Galloux, 2006, p. 183, n° 111) نیز ضمن پذیرش این نظر، معتقدند که برای حمایت از ایده تحت عنوان اختراع، لازم است که ایده به مرحله‌ای عینی برسد؛ به‌گونه‌ای که شخص متبحر بتواند پس از آگاهی از دستورالعمل‌های یادشده در اظهارنامه اختراع، آن را عملی کرده، به مرحله اجرا برساند.

۳. دیگر شیوه‌های حمایت از ایده

حمایت نکردن از ایده‌ها از راه مالکیت‌های ادبی و هنری و مالکیت‌های صنعتی نافی حمایت از آن از راه‌های دیگر نیست. بلکه به‌نظر می‌رسد می‌توان از ایده‌ها بسته به مورد بر اساس قواعد دعوی رقابت مکارانه و قواعد عام مسئولیت مدنی و یا بر اساس برخی قواعد ویژه حمایت نمود و برای شیوه‌های مختلف استفاده از این ایده‌ها ضمانت اجرا جستجو کرد.

۳.۱. حمایت از ایده از راه دعوی رقابت مکارانه و قواعد عام مسئولیت مدنی

الف) حمایت از ایده از راه دعوی رقابت مکارانه

رقابت و استفاده مکارانه از ایده دیگری می‌تواند مسئولیت شخص اخیر را به‌دنبال داشته باشد. در این راستا در پرونده‌ای استفاده از ایده دیگری در مواردی که عملکرد رقیب بر اساس این ایده موجب شده که اثر وی با اثر متعلق به صاحب ایده خلط گردد، دادگاه استفاده‌کننده از ایده را مقصر و مسئول شناخته است. درواقع در این مورد نوعی رقابت مکارانه صورت گرفته است و مسئولیت استفاده‌کننده از ایده بر مبنای آن طرح‌ریزی شده است (Pollaud-Dulian, 2005, p. 113, n° 88-89). البته همان‌گونه که برخی حقوق‌دانان فرانسه (Colombet, 1976, p. 23, n° 23) مطرح کرده‌اند، برای امکان استفاده از دعوی رقابت مکارانه، لازم است اقدام شخص متقلب موجب به‌اشتباه افتادن مشتریان معمولاً متوجه گردد.

1. "For the purposes of this Law, "invention" means an idea of an inventor which permits in practice the solution to a specific problem in the field of technology." (WIPO, 1979, p. 19)

با توجه به اینکه در دعوی رقابت مکارانه، سخن از به‌اشتباه افتادن مشتریان رقیب مطرح است، می‌توان گفت که این شیوه حمایت از ایده‌ها بیشتر در حوزه تبلیغات تجاری مطرح می‌شود (در تأیید این نظر، ر.ک. Colombet, 1976, p. 23, n° 23).

برای استناد به رقابت مکارانه، شرایط تحقق آن باید احراز گردد. در این راستا وجود عنصر تقصیر برای مکارانه بودن رقابت ضروری به‌نظر می‌رسد. معیار تعیین‌کننده برای داوری درباره فعالیت‌های رقابتی، عنصر مکارانه بودن است که خود مصداق ویژه‌ای از تقصیر می‌باشد و تشخیص آن در هر مورد بسته به شرایط و اوضاع و احوال خواهد بود.

در خصوص لزوم ورود ضرر، در مواردی بدون تحقق ضرر، امکان استناد به دعوی رقابت مکارانه وجود دارد. توضیح اینکه به‌موجب رویه قضایی فرانسه، انواع رقابت مکارانه عبارت است از: کارشکنی و ایجاد اختلال در شرکت رقیب^۱، تقلید از رقیب و به اشتباه انداختن مشتری^۲، سوء استفاده متقلبانه^۳ و بی‌اعتبار کردن شخص رقیب یا مؤسسه و محصولات وی^۴ (Xavier, 2000, p. 96; Dekeuwer-Défossez, 2004, p. 424). حال بر اساس دعوی سوء استفاده متقلبانه، شخصی که از هزینه‌های صورت‌گرفته برای فروش محصول مشابه با محصول رقیب بهره می‌برد، در قبال رقیب مسئولیت دارد (Colombet, 1976, p. 23, n° 23). از سوی دیگر، در مواردی از دعوی رقابت مکارانه که سخن از ورود زیان به‌میان می‌آید، مفهوم گسترده‌ای از ضرر مد نظر است. توضیح اینکه در دعوی رقابت مکارانه، از دست دادن مشتری ضرر شمرده می‌شود؛ حتی در مواردی، برخی دادگاه‌های فرانسه صرف تحقق رقابت مکارانه را برای اثبات ضرر کافی دانسته‌اند (Défossez, n° 541, p. 432).

با توجه به این ویژگی‌های اختصاصی، دعوی رقابت مکارانه باوجود برخی شباهت‌ها با دعوی مسئولیت مدنی، تفاوت‌هایی نیز با آن دارد. در هر حال، رویه قضایی فرانسه دعوی رقابت مکارانه را همچنان به ماده ۱۳۸۲ قانون مدنی فرانسه که مبنای عام طرح دعوی مسئولیت مدنی است، ارتباط می‌دهد (Malaurie-vignal, 2008, n° 352, p. 158).

ب) حمایت از ایده از راه قواعد عام مسئولیت مدنی

اگر تجاوز به ایده‌ها و استفاده از ایده دیگری بدون رضایت وی دارای شرایط مسئولیت مدنی باشد، می‌توان از ایده‌ها از راه قواعد عام مسئولیت مدنی نیز حمایت نمود. طبیعی است شرایط مسئولیت مدنی نیز بسته به نوع آن متفاوت است. توضیح اینکه مسئولیت مدنی در معنای عام شامل مسئولیت مدنی قراردادی و مسئولیت مدنی غیرقراردادی می‌باشد. در هر دو نوع

1. la Désorganisation
2. l'imitation et/ou la Confusion
3. le parasitisme
4. le Dénigrement

مسئولیت مدنی، تحقق مسئولیت فرع بر ورود خسارت است. در خصوص مسئولیت مدنی قراردادی لازم است که قراردادی معتبر و متضمن تعهداتی در خصوص ایده و عدم تعرض به آن وجود داشته باشد. طبیعی است اگر متعهد از انجام تعهدات قراردادی خویش تخلف نماید و از این رهگذر به متعهدله خسارتی وارد آید، مسئولیت قراردادی شکل می‌گیرد. مثلاً چنانچه پژوهشگری ایده ساخت دستگاهی را به سرمایه‌گذاری ارائه کند و ضمن انعقاد قرارداد تأمین سرمایه، شرط نماید که طرف مقابل حق نشر اطلاعات و ایده یادشده را ندارد، تخلف از این شرط می‌تواند موجب مسئولیت مدنی قراردادی باشد. به همین ترتیب، در فرضی که یک داستان‌نویس ضمن طرح ایده یک داستان، با شرکت انتشاراتی قرارداد نگارش داستان یادشده را منعقد کند مشروط به اینکه این ایده قبل از چاپ داستان محفوظ بماند، نقض این تعهد موجب مسئولیت مدنی است. در خصوص نحوه جبران خسارت و میزان آن نیز ممکن است طرفین توافق‌هایی داشته باشند که اصولاً این توافق‌ها معتبر است.

گفتنی است، انعقاد قرارداد از سوی دارنده ایده، از راه‌هایی است که می‌تواند تا حدی حمایت از ایده را در غیاب مقررات حمایتی ویژه تأمین نماید، لیکن این راهکار جامع نیست و حمایت از همه ایده‌ها (به‌ویژه ایده‌هایی که در معرض عموم قرار گرفته است) را دربر نمی‌گیرد (chercheurs de l'ERCIM, 2004, p. 84).

در مواردی که تعهد به نگهداری ایده ریشه قراردادی ندارد، تعرض به ایده دیگری ممکن است با مسئولیت مدنی غیرقراردادی روبرو شود. در این گونه مسئولیت مدنی، مبانی مختلفی برای مسئول شناختن عامل زیان وجود دارد. بر حسب استفاده از هر یک از مبانی یادشده، شرایط ویژه آن نیز باید وجود داشته باشد. در این راستا چنانچه از مبنای تقصیر و با استناد به ماده ۱ قانون مسئولیت مدنی سخن به میان آید، لازم است تعرض به ایده دیگری یا استفاده از آن، تقصیر به‌شمار آید. تحقق این شرط نیز فرع بر تعهد شخص به حفاظت از ایده دیگری است. طبیعی است این تعهد نیز در فرضی مطرح است که ایده در حمایت قانون‌گذار باشد. به دیگر سخن، در فرضی که ایده مسیر آزاد به‌شمار می‌رود، مسئولیت غیرقراردادی مطرح نیست، ولی در مواردی که به‌گونه‌ای ایده در حمایت قانون است، تعدی به آن موجب مسئولیت مدنی غیرقراردادی خواهد بود. در خصوص دیگر مبانی مسئولیت مدنی نیز حکم مشابه باید داد.

یکی از متون قانونی که می‌توان حمایت از برخی ایده‌ها را از آن استنباط نمود، ماده ۶۴ قانون تجارت الکترونیکی است که از اسرار تجاری و اقتصادی در بستر مبادلات الکترونیکی حمایت کرده است. به‌موجب این ماده «به‌منظور حمایت از رقابت‌های مشروع و عادلانه در بستر مبادلات الکترونیکی تحصیل غیرقانونی اسرار تجاری و اقتصادی بنگاه‌ها و مؤسسات برای خود و یا افشای آن برای اشخاص ثالث در محیط الکترونیکی، جرم محسوب و مرتکب

به مجازات مقرر در این قانون خواهد رسید». ماده ۷۵ قانون یادشده برای این جرم مجازات حبس از شش ماه تا دو سال و نیم و جزای نقدی معادل پنجاه میلیون ریال تعیین کرده است. با توجه به مقررات مربوط، چنانچه ایده دارای وصف سرّ تجاری و اقتصادی باشد، قانون‌گذار از آن حمایت کیفری خواهد کرد. بدیهی است در مواردی که تجاوز به حقی مسئولیت کیفری در پی دارد، متخلف ملزم به جبران ضرر و زیان ناشی از جرم نیز خواهد بود.

حال که مسئولیت مدنی ناشی از تجاوز به ایده (ایده دارای وصف سرّ تجاری و اقتصادی) احراز گردید، باید گفت هرچند بر اساس اصل تفسیر مضیق به نفع متهم، توسعه حکم کیفری موضوع بررسی، به تعرضات خارج از بستر مبادلات الکترونیکی ممکن نیست، ولی در مسئولیت مدنی ناشی از تجاوز به ایده تفاوتی میان مبادلات الکترونیکی و غیر آن وجود ندارد. بنابراین در هر مورد که ایده دارای وصف سرّ تجاری و اقتصادی باشد، تعرض به آن موجب مسئولیت مدنی است.

در رویه قضایی فرانسه نیز برای حمایت از ایده، به مبانی عام مسئولیت مدنی استناد شده است. در پرونده‌ای پدیدآورنده یک آواز، ایده‌ای را برای ویراست آواز خویش به یک شرکت ویرایش‌کننده آواز ارائه می‌دهد. این شرکت از اجرای آن ایده بر روی آواز او جلوگیری می‌کند، ولی ایده یادشده را در اختیار پدیدآورندگان دیگری قرار می‌دهد که از آن در راستای ویراست آوازهای دیگر استفاده کنند. در این پرونده دادگاه پاریس در تاریخ ۸ ژوئیه ۱۹۷۲ شرکت ویرایش‌کننده آواز را بر اساس قواعد مسئولیت مدنی مقصر و مسئول زیان‌های وارد بر پدیدآورنده آواز ناشی از نداشتن امکان استفاده بهینه از اثر خویش دانسته است (Pollaud-Dulian, 2005, p. 88, n° 112).

۳.۲. حمایت از ایده از دیگر راه‌ها

همان‌گونه که برخی از نویسندگان فرانسوی (chercheurs de l'ERCIM, 2004, p. 79) بیان داشته‌اند، حمایت از طریق دعوی رقابت مکارانه و دعوی مسئولیت مدنی از جامعیت برخوردار نبوده، برخی موارد را دربر نمی‌گیرد. دیگر اینکه این حمایت‌ها نوعی ضمانت اجرای پسینی است که پس از تعرض به ایده، قابل استناد است. به همین دلیل و به‌ویژه در مواردی که از نظر اقتصادی سود و زیان‌های بزرگ مطرح است، امنیت کافی و لازم را ایجاد نمی‌کند. بنابراین باید دید آیا دارنده ایده از حمایت‌های دیگری در مقررات کنونی که بتواند حقوق وی را به نحو مناسبی تأمین نماید برخوردار است؟ یا اینکه قانون‌گذاران باید در اندیشه پیش‌بینی مقررات ویژه برای حمایت شایسته از ایده‌ها باشند. در این راستا می‌توان از سویی به بررسی امکان حمایت ویژه از ایده‌هایی که در پایگاه داده‌ها انعکاس یافته است، پرداخت (الف) و از

سوی دیگر باید دید آیا ایده‌هایی که تشکیل‌دهنده برنامه‌های رایانه‌ای بوده یا در برنامه‌های یادشده استفاده شده است، از حمایت ویژه برخوردار می‌باشد یا خیر (ب). به‌علاوه در مواردی تجاوز به ایده‌های مورد حمایت، تخلف انتظامی محسوب می‌شود (ج).

الف) حمایت ویژه از ایده به‌عنوان جزئی از محتوای پایگاه داده

چنانچه ایده جزئی از محتوای پایگاه داده باشد، می‌تواند مشمول حمایت‌های ویژه مربوط به محتوای پایگاه داده‌ها قرار گیرد. پارلمان و شورای اروپایی در ۱۱ مارس ۱۹۹۶^۱ دستورالعملی را برای حمایت حقوقی از پایگاه‌های داده مقرر کرده است. قانون‌گذار فرانسه نیز این حمایت‌ها را به‌موجب قانون اول ژوئیه ۱۹۹۸^۲ وارد قانون مالکیت فکری فرانسه نموده است. به‌موجب ماده L341-1، «ایجادکننده یک پایگاه داده یعنی شخصی که ابتکار سرمایه‌گذاری‌های مربوط را به‌دست گرفته و خطر آن را پذیرفته، زمانی که ایجاد، تأیید یا ارائه محتوای مزبور بیانگر یک سرمایه‌گذاری قابل توجه مالی، مادی یا انسانی باشد، از حمایتی در خصوص محتوای پایگاه بهره‌مند می‌گردد. این حمایت مستقل بوده و بدون لطمه به حمایت‌های ناشی از حقوق ادبی و هنری و سایر حقوق مربوط به پایگاه داده‌ها یا حقوق مربوط به یکی از عناصر تشکیل‌دهنده آن، اعمال می‌شود».

در توضیح این ماده می‌توان افزود که در یک پایگاه داده، عناصری وجود دارد که در صورت داشتن اصالت می‌توانند به‌وسیله حقوق ادبی-هنری حمایت شوند. آثار، گزیده آثار فکری و حتی شکل اعطاشده به پایگاه، ارائه‌ها و ترکیبات اصیل آن از این قبیل هستند. درمقابل، داده‌ها و اطلاعات، وقایع تاریخی، کشفیات علمی به مقوله ایده‌ها مربوط بوده، مصداق مسیرهای آزاد هستند که مربوط به عموم است و اصولاً باید در اختیار همگان قرار داشته باشد (Pollaud-Dulian, 2005, p. 90, n° 114). حال یکی از راه‌های حمایت از ایده‌های یادشده حمایت ویژه پیش‌بینی شده برای محتوای پایگاه داده است. این حمایت فارغ از ماهیت محتوا برقرار گردیده و حمایتی ویژه بوده که فصل سوم دستورالعمل ۱۱ مارس ۱۹۹۶ پارلمان و شورای اروپایی به آن اختصاص یافته است. این دستورالعمل در موارد متعدد از این حق ویژه با عنوان «*droit sui generis*» یاد نموده و حتی این اصطلاح را برای عنوان فصل سوم خود برگزیده است.

گفتنی است، پیش‌بینی حق ویژه یادشده و حمایت از پایگاه داده از آن راه، انتقاد برخی نویسندگان (Pollaud-Dulian, 2005, p. 90, n° 115) را برانگیخته است. به اعتقاد ایشان، هنگامی

1. la Directive 96/9/ CE du Parlement européen et du Conseil, du 11 mars 1996, concernant la protection juridique des bases de données.

2. Loi n° 98-536 du 1 juillet 1998 portant transposition dans le code de la propriété intellectuelle de la directive 96/9/ CE du Parlement européen et du Conseil, du 11 mars 1996, concernant la protection juridique des bases de données.

که موضوع، مقابله با استفاده مکارانه^۱ باشد، با پیش‌بینی حق یادشده، قانون‌گذار اروپایی دچار خلط نامطلوب میان قلمرو دعوای مسئولیت مدنی (رقابت یا استفاده مکارانه) با قلمرو حقوق انحصاری پیش‌گفته گردیده است. انتقاد دیگری که از این حق شده، این است که حق یادشده به شخصی اختصاص یافته که اقدام به سرمایه‌گذاری در زمینه ایجاد پایگاه داده کرده و خودش آن را پدید نیاورده است. در واقع موضوع عبارت است از اختصاص ارزش اقتصادی اطلاعات به سرمایه‌گذار که با قواعد حقوق رقابت سازگار نیست (Pollaud-Dulian, 2005, p. 91, n° 115). دیگر اینکه این پرسش‌ها مطرح شده است که آیا پیش‌بینی این حق، شناسایی نوعی مالکیت فکری را به دنبال ندارد و آیا موجب نابسامانی و به هم ریختن تکنیک‌های حقوقی مبنا نخواهد شد و آیا ایجاد حقی منحصر برای سرمایه‌گذاری مشروع است؟ (Pollaud-Dulian, 2005, p. 91, n° 115). برخی از حقوق‌دانان فرانسه (Pollaud-Dulian, 2005, p. 91, n° 115) حداقل با توجه به اینکه پیش‌بینی این حق، زمینه براندازی مبانی حقوق ادبی-هنری و بلکه مجموع مالکیت فکری را فراهم می‌آورد، بر این نگرانی‌ها صحه گذاشته‌اند.

در حقوق ایران مقررات ویژه‌ای برای حمایت از ایده به‌عنوان جزئی از پایگاه داده به چشم نمی‌خورد.

ب) حمایت از ایده‌های تشکیل‌دهنده یا استفاده شده در برنامه‌های کامپیوتری

برنامه‌های کامپیوتری از راه حمایت ویژه پایگاه داده‌ها قابل حمایت نیستند؛ بنابراین ایده‌های تشکیل‌دهنده برنامه کامپیوتری نیز از حمایت ویژه برخوردار نمی‌شوند. در یکی از ملاحظات دستورالعمل ۱۴ می ۱۹۹۱ درباره حمایت حقوقی از برنامه‌های رایانه‌ای^۲ این مسئله تصریح شده است که «ایده‌ها و اصولی که مبنای منطق، الگوریتم‌ها و زبان‌های برنامه‌نویسی هستند، بنابر دستورالعمل حاضر حمایت نمی‌شوند». بند ۲ ماده ۱ این دستورالعمل نیز بر حمایت نکردن از ایده‌ها صراحت دارد.

در واقع این دستورالعمل با حفظ اصول حقوق ادبی-هنری، صرفاً از آشکال ابراز برنامه‌های رایانه‌ای دارای اصالت حمایت می‌کند (Pollaud-Dulian, 2005, p. 91, n° 116). در حقوق فرانسه نیز نرم‌افزارهای کامپیوتری در قالب حقوق ادبی-هنری قابل حمایت‌اند. بنابراین حمایت از آن نیازمند و ناظر به تبلور مادی نرم‌افزار است و از محتوای آن حمایت ویژه صورت نمی‌پذیرد (chercheurs de l'ERCIM, 2004, p. 84). بنابراین آنچه در اینجا مهم است، شکل اثر است و ایده صرف مشمول حمایت نیست.

1. parasitisme

2. la Directive 91/250/CEE du Conseil, du 14 mai 1991, concernant la protection juridique des programmes d'ordinateur.

قانون‌گذار ایران نیز در قانون حمایت از حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ای مصوب ۱۳۷۹ش، سخنی از حمایت از ایده‌های صرف تشکیل‌دهنده یا استفاده‌شده در برنامه‌های کامپیوتری به‌میان نیاورده است. افزون بر این، به‌موجب تبصره ۲ ماده ۱ آیین‌نامه اجرایی مواد ۲ و ۱۷ قانون حمایت از حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ای مصوب سال ۱۳۸۳ش، «خلق عملیات نرم‌افزاری در ذهن یا بیان مخلوق ذهنی بدون اینکه برنامه‌های رایانه‌ای و مستندات و دستورالعمل‌های آن تدوین شده باشد، نرم‌افزار محسوب نمی‌شود و برای خالق آن حقوقی ایجاد نمی‌نماید». این مقرر بر عدم حمایت از ایده‌های صرف از طریق مقررات حمایتی نرم‌افزارها دلالت دارد.

ج) تخلف انتظامی

در مواردی تعرض به ایده‌های حمایت‌شده از سوی قانون می‌تواند تخلف شغلی شمرده شود و مسئولیت اداری یا انتظامی متخلف را به‌دنبال داشته باشد. تخلف اداری که در مواردی به آن تخلف انتظامی یا انضباطی گفته می‌شود، عبارت است از «عدم انجام وظایف شغلی و یا تجاوز از حدود قانونی مربوطه ... که شخص حین خدمت یا به سبب آن مرتکب می‌گردد» (شمس، ۱۳۸۱، ص ۱۹۳).

در خصوص تعرض به ایده‌های مشمول حمایت قانون، این نوع مسئولیت به‌ویژه در مراکز آموزشی و پژوهشی قابل طرح است. یکی از نمونه‌های تخلفات اعضای هیئت علمی دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی و تحقیقاتی کشور، سوء استفاده از مالکیت معنوی یافته‌های پژوهشی نظری و عملی دیگران است که قبلاً نتایج آن‌ها منتشر شده یا به‌ثبت رسیده باشد.

این امر در قانون مقررات انتظامی هیئت علمی دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی و تحقیقاتی کشور مصوب ۱۳۶۴ش پیش‌بینی نشده بود. لیکن با توجه به اهمیت موضوع، در سال ۱۳۸۷ش به‌موجب قانون الحاق دو بند به ماده هفت قانون مقررات انتظامی هیئت علمی دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی و تحقیقاتی کشور مصوب ۱۳۶۴ش، تخلف یادشده به‌عنوان بند ۱۸ ماده ۷ به شمار تخلفات انتظامی اعضای هیئت علمی افزوده شد. البته این مقرر سخن از تعرض به مالکیت معنوی به‌میان آورده است؛ بنابراین فقط تعرض به ایده‌هایی مشمول مقرر یادشده خواهد بود که از راه مالکیت‌های معنوی قابل حمایت باشند.

در پایان این مقاله، گفتنی است که آنچه بیان شد، مسئله حمایت از اصل ایده و شیوه‌های مختلف اعمال آن بود. لیکن در کنار این مهم، ساماندهی حمایت از ایده و مسائل اثباتی آن نیز قابل بررسی است. برای نمونه، تشکیل مراکزی با عناوینی همچون بانک ایده، که صاحبان ایده

به آن مراجعه نموده، ایده‌های خویش را ارائه دهند، می‌تواند برای تسهیل مسائل اثباتی حمایت از ایده‌ها مؤثر باشد که خود مستلزم تمهید بسترهای قانونی مناسب و پژوهشی مستقل است.

۴. نتیجه

با بررسی‌های به‌عمل آمده در خصوص راه‌های مختلفی که احتمال حمایت از ایده از آن راه‌ها وجود دارد، این نتیجه به‌دست می‌آید که در نظام‌های حقوقی ایران و فرانسه، ایده صرف تا زمانی که در قالب شکلی مادی تبلور نیابد، قابل حمایت از راه حقوق ادبی - هنری نیست. در خصوص حمایت از ایده از راه مالکیت‌های صنعتی باید میان انواع مختلف مالکیت‌های صنعتی تفکیک نمود. در این راستا، حمایت از ایده صرف در قالب طرح صنعتی، علامت تجاری و نشانه‌های جغرافیایی منتفی است، زیرا طرح صنعتی نیازمند وجود شکل دوبعدی یا سه‌بعدی است و علامت تجاری نیازمند وصف قابلیت رؤیت بوده، نشانه جغرافیایی گزارش‌کننده عینی یک واقعیت خارجی است؛ درحالی که ایده صرف دارای چنین اوصافی نیست. اما با توجه به تعریف نام تجاری، اطلاق این مفهوم بر ایده با منعی روبرو نخواهد بود. ایده‌ای که دارای کاربرد صنعتی باشد نیز می‌تواند اختراع شمرده شود. در هر حال، با احراز شرایط قانونی لازم، ایده می‌تواند از حمایت قانونی ویژه نام تجاری یا اختراع برخوردار گردد. حمایت از ایده از راه دعوی رقابت مکارانه، مستلزم وجود شرایط قانونی از جمله وجود رقابت است. به‌علاوه تعرض به ایده از راه قواعد عام مسئولیت مدنی و در صورت اجتماع شرایط آن، قابل حمایت می‌باشد. افزون بر این‌ها، در برخی از نظام‌های حقوقی، بعضی از ایده‌ها مشمول برخی حمایت‌های ویژه هستند. در این میان ایده‌ای که جزئی از محتوای پایگاه داده را تشکیل می‌دهد، در حقوق فرانسه مشمول حمایت‌های قانونی خاص است.

افزون بر مطالب پیش‌گفته و صرف نظر از قابلیت یا عدم قابلیت حمایت مادی از ایده، حداقل، انتساب ایده دیگری به غیر صاحب آن، امری ناپسند و غیراخلاقی و متضمن اظهار کذب می‌باشد. برای نمونه، نظریه‌های علمی که یک اندیشمند و متفکر پس از سال‌ها رنج و مرارت به آن دست یافته است، باید به خود وی منتسب شود. به دیگر سخن، شناسایی حق انتساب نظریه‌های علمی (همانند نظریه حکومت مرحوم شیخ انصاری)، کشفیات (همچون کشف نیروی جاذبه زمین از سوی نیوتن) و سبک‌های مبتکرانه هنری (از قبیل ابداع شعر نو از سوی نیما یوشیج)، برای صاحبان آن شایسته و بایسته است. در هر حال با توجه به اینکه ایده در قوانین و رویه قضایی ایران به‌طور مؤثر و شفاف حمایت نشده، شایسته است قانون‌گذار ایران نسبت به وضع مقررات حمایتی ویژه از ایده اقدام نماید و با تکیه بر تجارب دیگر نظام‌های حقوقی از جمله حقوق فرانسه، مرزهای حمایت از ایده را با توجه به تقابل مصالح

عمومی و منافع خصوصی، ضابطه‌مند سازد. دیگر اینکه لازم است بسترهای قانونی مناسب برای تشکیل بانک‌های ایده به منظور حمایت از ایده‌ها فراهم آید.

منابع و مأخذ

الف) فارسی و عربی

۱. امامی، اسدالله (۱۳۹۰). حقوق مالکیت صنعتی. تهران، نشر میزان، ج ۱.
۲. امامی، اسدالله (۱۳۸۶). حقوق مالکیت معنوی. ج ۱، تهران، نشر میزان، ج ۱.
۳. انصاری، باقر (۱۳۸۷). ساز و کارهای حقوقی حمایت از تولید علم (حقوق پژوهش). تهران، سمت، ج ۱.
۴. انصاری، باقر (۱۳۸۶). شرایط اثر قابل حمایت در نظام مالکیت‌های ادبی و هنری (کی‌رایت). مجله تحقیقات حقوقی، ش ۴۵، ص ۹۷-۱۵۱.
۵. جعفری لنگرودی، محمدجعفر (۱۳۸۰). حقوق اموال. تهران، گنج دانش، ج ۵.
۶. زرکلام، ستار (۱۳۸۷). حقوق مالکیت ادبی و هنری. تهران، انتشارات سمت، ج ۱.
۷. شمس، عبدالله (۱۳۸۱). آیین دادرسی مدنی. ج ۱، تهران، میزان، ج ۳.
۸. صفایی، سیدحسین (۱۳۸۶). حقوق مدنی و حقوق تطبیقی. تهران، نشر میزان، ج ۲.
۹. صفایی، سیدحسین (۱۳۸۷). دوره مقدماتی حقوق مدنی. ج ۱، اشخاص و اموال، تهران، بنیاد حقوقی میزان، ج ۷.
۱۰. کلمبه، کلود (۱۳۸۵). اصول بنیادین حقوق مؤلف و حقوق مجاور در جهان. ترجمه علی‌رضا محمدزاده وادقانی، تهران، نشر میزان.
۱۱. مطهری، مرتضی (۱۳۶۹). آشنایی با علوم اسلامی. ج ۱، منطق و فلسفه، تهران، انتشارات صدرا، ج ۸.
۱۲. مظفر، محمدرضا (بی‌تا). المنطق. قم، مؤسسه نشر اسلامی.
۱۳. مغنغب، نعیم (۲۰۰۸). الملكية الادبیه و الفنیه و الحقوق المجاوره. بیروت، منشورات الحلبي الحقوقیه، ج ۲.
۱۴. میرحسینی، سید حسن (۱۳۸۷). حقوق اختراعات. تهران، نشر میزان، ج ۱.
۱۵. میرحسینی، سید حسن (۱۳۸۴). مقدمه‌ای بر مالکیت معنوی. تهران، نشر میزان، ج ۱.
۱۶. هادوی تهرانی، مهدی (۱۳۶۹). گنجینه خرد. بررسی تحلیلی منطق در مهد تمدن اسلامی، ج ۱، تهران، انتشارات الزهراء، ج ۱.

ب) خارجی

17. Chavane, A., Burst J.-J., Azéma, J. et Galloux J.-C. (2006), Droit de la propriété industrielle, Dalloz, 6e éd., Paris.
18. Code civil Français.
19. Code de la propriété intellectuelle.
20. Colombet, Claude (1976), propriété littéraire et artistique, Paris, Dalloz.
21. Cornu, Gérard (1992), "Vocabulaire juridique", Paris, Presses univécitaines de France, 3e éd.
22. Dekeuwer-Défossez, Françoise (2004), Droit commercial, Paris, Montchrestien.
23. Desbois, Henri (1966), Le droit d'auteur, Paris, Dalloz, 2e éd.
24. Directive 91/250/CEE du Conseil, du 14 mai 1991, concernant la protection juridique des programmes d'ordinateur.
25. Directive 96/9/ CE du Parlement européen et du Conseil, du 11 mars 1996, concernant la protection juridique des bases de données.
26. <http://www.cnrtl.fr/definition/idée>>2015/12/28.
27. <http://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/id%C3%A9/41403>>2015/12/28.
28. Les chercheurs de l'ERCIM sous la direction de Michel Vivant (2004), Les grands artès de la propriété intellectuelle, Paris, Dalloz.
29. Loi du 11 mars 1957 sur le droit d'auteur.
30. Loi n° 98-536 du 1 juillet 1998 portant transposition dans le code de la propriété intellectuelle de la directive 96/9/ CE du Parlement européen et du Conseil, du 11 mars 1996, concernant la protection juridique des bases de données.
31. Malaurie, Philippe, et Aynès, Laurent (2005), Droit civil, Les biens, Paris, Defrénois, 2e éd.

-
32. Malaurie-vignal, Marie (2008), Droit de la concurrence interne et communautaire, 4e éd, Paris, Dalloz.
33. Pollaud-Dulian, Frédéric (2005), Le droit d'auteur, Paris, Economica.
34. WIPO Copyright Treaty (WCT)
35. WIPO Model Law for Developing Countries on Inventions (1979), Volume I, Patents, World Intellectual Property Organization, Geneva.
36. Xavier, François (2000), Droit commercial, Paris, Montchrestien.